

Донецький державний університет

На правах рукопису

ДОВРОВОГ ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ І ГРОМАДСЬКИХ
ОБ'ЄДНАНЬ ДОНБАСУ ПО ОХОРОНІ НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА. 1986 - 1992 р.р.

спеціальність 07.00.07. - Історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Донецьк - 1994

00778577 (+)

Робота виконана на кафедрі історії
Донецького державного університету

Науковий керівник – кандидат історичних наук, професор
Бурносів В.Ф.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Кравченко В.І.

кандидат історичних наук, доцент
Зиза М.К.

Провідна організація – Запорізький державний університет

Захист відбудеться 23 червня 1994 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.06.06.01 по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук в Донецькому державному університеті /340055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24, корпус 2, ауд. 38/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Донецького державного університету

Автореферат розіслано 20 травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

А. Крапівін О.В.Крапівін

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН Україна

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Характерною рисою сучасності є переосмислення ставлення людини до навколишнього природного середовища. Тривалі спотереження підводять до висновку про те, що зміни в навколишньому середовищі впливають на людину, відбивається на її здоров'ї, обумовлюють деформації демографічних процесів, ведуть країну до екологічної кризи. За тоталітарної держави збереженню навколишнього природного середовища належної уваги не надавалось. Відомства намагались брати від природи все, що було можна взяти, особливо з початком індустріалізації, коли промислові підприємства споруджувались без врахування їх шкідливого впливу на природу. Очисні споруди не створювались з міркувань економії коштів. Промислові відходи викидались до найближчих водоймищ чи в атмосферне повітря. Ґрунти розорювались, навіть по берегах річок. Ліси вирубувались. Природні ресурси вилучались без врахування їх неминучого виснаження. Спочатку про трагічні наслідки хижацького ставлення до природи не турбувались. Але з засміченням навколишнього середовища стали проявлятися симптоми погіршення здоров'я населення. І лише тоді в нашій країні згадали про екологію - науку про співвідношення живих організмів з навколишнім середовищем.

Екологічні проблеми мають глобальний, загальнопланетарний характер. Але особливо трагічні вони в регіонах з техногенним перовантаженням, одним з таких являється Донбас. Тут склалась обстановка, за якої всі зусилля підприємств і відомств тоталітарної держави були спрямовані на максимальну експлуатацію природних багатств цього унікального району. Без врахування можливостей тут створювалися шахти, а також металургійні, хімічні заводи, промислові відходи, які повільно, але невпинно руйнували природу. Ними отруєне атмосферне повітря. Ріки були замулені. В такому засміченому районі людині стало жити небезпечно. Врятування навколишнього середовища перетворилося в завдання забезпечення необхідних умов для проживання людей. До охорони природи залучилися державні ор-

гани і установи, громадські організації, на розгляд роботи яких і спрямована дисертаційна робота: "Діяльність державних установ і громадських об'єднань Донбасу по охороні навколишнього природного середовища. 1986-1992 рр."

Об'єктом дослідження є діяльність державних природоохоронних органів, громадських об'єднань в Українській РСР, як складовій частині колишнього СРСР, а також процес налагодження роботи установ, товариств з охорони природи в Донецькій та Луганській областях Донбасу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1986 р., коли в умовах гласності широка громадськість одержала інформацію про стан навколишнього середовища та про вплив його на живі організми, по 1992 р. Саме в цей час Україна розпочинає створювати свої природоохоронні структури, було прийнято законодавчі акти щодо збереження природи, намітився перехід до застосування економічних засобів охорони природи.

Стан наукової розробки проблеми. Негативні зміни в природному середовищі в 70-80-ті роки стали настільки помітними, що привернули увагу не тільки вчених, але і громадськості, державних установ, місцевих органів влади. Проблеми екології проникли до наукової, науково-публіцистичної, соціально-економічної літератури. Більшість праць було написано на загальноосвітньому матеріалі. Але все зростала кількість публікацій з екологічних проблем України. Література дисертантом розподілена на чотири групи. До першої групи віднесені роботи загального характеру, в тому числі і підручники^I. Такі

^I Люби свою землю /М.А.Кривицкий, Н.В.Гамма, И.В.Друлева и др.- Харьков: Прапор, 1986.- 198 с.; Кравченко С.Н., Бондаренко Л.Д. Общение с природой.- Львов. Изд-во при Львов. ун-те, 1984.- 95 с.; Астанин Л.Н., Благосклонев П.Н. Охрана природы.- 2-е изд., перераб.- доп.- М.: Колос, 1984.- 255 с.; Мазуров В.Л. Экономика природопользования: Учебн. пособие.- Донецк.: ДонГУ, 1981.- 109 с.; Страницы Красной книги: науч.-популярн. очерки /М.Л.Рева, Л.Н. Тараненко, Г.Н.Молодан и др. - 2-е изд.-Донецк:Донбас, 1989. - 112 с.

видання були розраховані на широке коло читачів. У популярній формі в них розповідається про зіткнення людини з законами біологічної рівноваги, про негативні наслідки неконтрольованого нарощування промислового виробництва. Другу групу праць склали дослідження в галузі медицини, біології, хімії, промислової технології, а також еколого-правових відносин¹. До третьої групи віднесені праці, в яких висвітлюється діяльність органів і установ державної влади, а також громадських організацій по охороні природного середовища². Їх автори - спеціалісти народного господарства, працівники державних установ, громадські діячі, вчені - розглядають стан середовища, виявляють причини та рівень його забруднення, розповідають про досвід роботи установ, організацій по охороні природи.

В четвертій групі об'єднана література, в якій розглядається стан навколишнього середовища, а також діяльність органів, установ, об'єднань по його захисту безпосередньо в регіоні дослідження - Донбасі. Серед праць виділяються змістовні

¹ Экологические проблемы применения удобрений. Ин-т почвоведения и фотосинтеза /Отв. ред. В.А.Ковда/. - М.: Наука, 1984. - 213 с.; Государственно-правовое управление качеством окружающей среды /М.А.Аракелян, И.Л.Белый/. - Киев: Одесса: Вища шк., 1983. - 190 с.; Лаптев И.П. Сельское хозяйство и охрана природы. - М.: Колос, 1982. - 214 с.; Галицкий В.И. Оптимизация природной среды. Ин-т геофизики им. Субботина, отд-ние геофизики. - Киев: Наук. думка, 1989. - 169 с.; Алексеенко И.Р. Экстремальные факторы и биообъекты /И.К.Алексеенко, А.А.Кольчев: АН УССР, Ин-т орг. химии. - К.: Наук. думка, 1989. - 149 с.; Географические основы рационального природопользования. - Львов: Вища шк., 1988. - 98 с.; Картографические исследования /теория и практика работ//Л.Г.Руденко, Г.О.Пархоменко и др.: - К.: Наук. думка, 1991. - 211 с.

² Советы народных депутатов и охрана окружающей среды //Шемпученко..., Н.В.Мальшев, С.Д.Богомолов и др. - К.: Наук. думка, 1984. - 254 с.; Савченко И.Л., Благодатный В.Ю. Охрана природы от загрязнителей отходами животноводства. - К.: Урожай, 1986. - 125 с.; Панченко П.П., Кравченко В.И. Повышение активности трудящихся в деятельности Советов. - К.: Вища шк., 1988. - 299 с. и др.

дослідження джерел забруднення середовища та окремих його компонентів з рекомендаціями порятунку природи, виконані вченими Інституту економіки промисловості, Інституту гігієни праці, кафедр ботаніки та екології, вуглехімії Донецького державного університету, Донецького медичного інституту¹. Для студентів вузів регіону підготовлені навчальні посібники². Вийшли роботи з соціальної екології. Це праці про природоохоронну роботу державних органів і установ, громадських об'єднань та товариств³.

При досить ґрунтовному розгляді біологічних, технологічних аспектів проблеми питання соціальної екології вивчені явно недостатньо. Скрепка, не показано належним чином діяльність місцевих органів влади, не розкрито вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я людей. Не вивчені причини смертності людей. Ініціалу з екологічні протести, які відбулися в Донбасі, в літературі висвітлені неадекватно значимості регіону і заданням його природним ресурсам збиткам:

¹ Амосов А. Совершенствование планирования охраны природы. - Донецк: ИЭИ АН УССР. - 1982. - 20 с.; Экономика и экология промышленных регионов: Сб. науч. тр. - Донецк: ИЭИ АН УССР, 1984. - 130 с.; Синельщиков Ф.Г., Миськова Г.К. Гливи, донецкий лес. - Донецк, ДонГУ, 1990. - 46 с.; Охрана природы в Донбассе и Верхнесилезском угольных бассейнах. - М.: Наука, 1979. - 232 с.

² Мазуров Ю.Л. Экономика природопользования: Учебн. пособие. - Донецк: ДонГУ, 1981. - 109 с.; Николин В.И. Охрана окружающей среды в горной промышленности: Уч. пособие. - Киев: Донецк: Высш. школа, 1987. - 197 с.

³ Социально-экономические и организационно-правовые проблемы совершенствования охраны производственной среды: Препринт доклада ИЭИ АН УССР. - Донецк, 1986.; Кармишев В.В., Коган А.Д. Лицом к природе. - Донецк: Донбас, 1990. - 140 с.; Молодан Г., Головач О. Студенческие дружины на Украине // Рыболов. - 1986. - С. 13-15.

Цілі і основні завдання дисертації. Метою автора є розгляд діяльності природоохоронних організацій і установ, громадських об'єднань з тим, щоб виявити як спільні закономірності, так і особливості їх діяльності в Донбасі.

Завданнями роботи є виявлення екологічних особливостей району дослідження, встановлення кількісних і якісних змін, що відбулися в навколишньому середовищі під впливом виробничої діяльності; розгляд законодавчих актів, постанов уряду, а також ухвал місцевих органів влади по охороні природи, стану їх виконання; аналіз діяльності як державних установ, так і громадських об'єднань з охорони природного середовища, вивчення роботи по екологічному вихованню населення.

Новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації вперше зроблена спроба комплексного вивчення діяльності органів, установ, організацій по охороні навколишнього середовища в Донбасі; до наукового обороту введено дані про розміри забруднення повітря, ґрунтів; розглянуто вплив погіршення середовища на здоров'я населення; простежено за організацією екологічного виховання в учбових закладах, серед населення.

На захист виносяться такі положення:

1. Внаслідок безупинного нарощування промислового виробництва навколишньому середовищу Донбасу завдано великих збитків, що проявилось в помітних змінах складу атмосферного повітря, а також води, ґрунту;

2. Наслідком забруднення природного середовища стали негативні зміни в здоров'ї жителів регіону;

3. В умовах тоталітарної держави з її адміністративно-командним режимом пролемам охорони природи уваги не надавалось, оскільки пріоритети надавалися інтересам відомств;

4. У розглянутий період охороною навколишнього природного середовища займалася значна кількість державних органів, установ, а також громадських об'єднань, організацій, але їх діяльність була розрізненою, а тому бажаної результативності не досягала;

5. Однією з причин завданого природі ушкоду стала екологічна неграмотність населення, внаслідок чого люди не помічають трагічних наслідків екологічної безтурботності;

6. Для врятування середовища необхідним є проведення таких заходів, як координація зусиль всіх органів, установ, об'єднань, вироблення і запровадження в дію економічної відповідальності за ушкоду навколишньому середовищу, перехід до удосконалених виробничих технологій, глибоке вивчення шкідливих для людей наслідків екологічного забруднення, проведення екологічного всеобучу населення, розширення заповідних зон;

Для написання дисертації використані різноманітні джерела. Першу групу їх склали законодавчі акти, а також ухвали місцевих органів влади. До другої віднесені документи і матеріали центральних і місцевих державних природоохоронних установ. Третю склали статистичні матеріали. Четверту - документи природоохоронних товариств і об'єднань. Інформаційні матеріали з періодичної преси становили п'яту групу джерел. Частина джерельного матеріалу опублікована в спеціальних виданнях, збірниках, а більша частина одержана з поточних архівів державних органів, установ, а також громадських товариств, об'єднань, політичних партій.

При розшуку та обробі джерел, їх аналізі і синтезуванні автор керувався методологічними принципами історизму, історичної об'єктивності, яка ґрунтується на всебічному критичному аналізі по можливості більшої кількості історичних джерел з врахуванням взаємозв'язку і взаємообумовленості всіх подій і явищ суспільного життя.

Основні положення дисертації були апробовані у виступах автора на всесоюзних, республіканських, вузівських конференціях, а також викладені у його публікаціях.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть знадобитися працівникам державних органів і установ, громадських товариств та об'єднань. Дисертаційна робота може скласти основу курсу "Соціальна екологія" або відповідних спецкурсів. Її положення будуть застосовані при викладанні курсу історії України, а також при написанні студентами курсових та дипломних робіт.

II. СТРУКТУРА І ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРАЦІ

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, заключення з висновками та рекомендаціями, додатків, з списку використаних джерел, літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її наукова і практична значимість, зроблено історіографічний огляд, охарактеризовано джерела, визначено хронологічні рамки дослідження, сформульовано його цілі і завдання.

У першому розділі "Екологічна обстановка в Донбасі" перш за все зроблена характеристика регіону дослідження. В 1920-1925 рр. він складав Донецьку губернію. В 1932-1938 рр. донецьку область, яка згодом була розподілена на дві, донецьку і Луганську. Ці області мають багато спільного як в історико-географічному, так і в промислово-виробничому відношеннях. Тут самий високий на Україні рівень експлуатації природних ресурсів. Склався найкрупніший виробничий комплекс в складі таких галузей важкої індустрії, як гірничодобувна, паливно-енергетична, металургійна, хімічна, внаслідок чого критичної позначки досягло техногенне перевантаження. Неминучими наслідками перевантаження регіону промисловими підприємствами стала велика забрудненість навколишнього середовища, винищення його компонентів, виснаження природних ресурсів, високий рівень смертності населення.

Територія району дослідження становить 8,8 % території України. Тут в 1966 р. проживало 8217 тис. чол., або 16,4 % усіх жителів України. Густина населення досягла 154,5 чол., що майже вдвічі перевищує загальноукраїнський показник /84,8 чол./ . Тобто регіону властиве і перенаселення, висока урбанізація. Тут знаходиться 1707 промислових підприємств, більше п'ятої частини по всій Україні.

В Донбасі склалося господарство екстенсивного типу, що обумовлювало нераціональне використання природних ресурсів, а також завдало значного ушкодження навколишньому середовищу внаслідок забруднення його промисловими викидами. Автор дійшов висновку, що перше місце серед забруднювачів займають

підприємства чорної металургії. Так, питома вага їх викидів в атмосферне повітря становила у 1986 р. 43,6 % від усієї кількості викидів по Донецькій області. За ними - теплові електростанції /31,1 %/, потім - вугільні шахти /15,2 %/. Внаслідок діяльності промислових, гірничодобувних підприємств, котельних, а також нестаціонарних джерел забруднення в Донбасі вироблено величезну кількість шкідливих речовин. Якраз на Україні в розрахунку на одного жителя в 1988 р. стаціонарні джерела викинули в навколишнє середовище по 915 кг шкідливих речовин, то в Донецькій області - по 2299 кг. В розрахунку на одиницю території в Донбасі викидів приходилось в шість разів більше, ніж цілому по Україні.

Значна частина шкідливих речовин викинута в атмосферне повітря. З іншого боку, з нього у великих кількостях вилучався кисень, це обумовило невідворотні зміни в складі повітря. Порівняння розмірів викидів зробило можливим виявити території з найбільшою кількістю шкідливих речовин: Маріуполь, Дебальцев., Манітка. До найбільше забруднених відносяться і Старобешівський та Мар'їнський райони з тепловими електростанціями в них. За обсягом викидів шкідливих речовин Донецька область займає перше місце, Луганська - третє /друге за Дніпропетровською/ серед усіх областей України. Крім стаціонарних джерел отруюють повітря і викиди двигунів вугорішнього згорання, встановлених, зокрема, на автомобілях.

Великого ушкодження завдано водному басейну Донбасу. Ріки замулені як промисловими відходами, так і змитим дощами ґрунтом з розораних полів. В донецькій області залишилось всього 246 річок, та й ті заповнені шахтними водами чи викидами з відстійників промислових підприємств. Воістину трагічна доля Азовського моря.

Великого ушкодження завдано ґрунту. Земля розорана більше, ніж на 80 %. Ґрунт перенасичений мінеральними добривами, пестицидами, гербіцидами. Використання його протягом багатьох років різко зменшило кількість гумусу, погіршило хімічний склад.

Внаслідок споживацького ставлення до природи на межі зникнення дикі тварини. Так, лосів, білок, куниць збереглося буквально одиниці. Зникло також і багато рослин, характерних для флори Донбасу.

Отже, в результаті непомірного розширення виробничо-добувної діяльності тоталітарної держави, яка прагнула взяти від природи непомірно більше, ніж та могла віддати, завдано помітного ушкодження середовищу, особливо в Донбасі. Регіон відрізняється високим рівнем забруднення атмосферного повітря, критичними показниками стану води, якої катастрофічно не вистачає не тільки для виробничих процесів, а і для побутових потреб, наявність шкідливих домішок у продуктах харчування. Тяжкі умови і на виробничих ділянках. Високий рівень забруднення всіх компонентів біосфери привів до виникнення неблагополучної для здоров'я людей ситуації, яка аналізується в окремому параграфі.

У ньому наводяться дані про природний рух населення в Донецькій і Луганській областях. Протягом досліджуваного періоду кількість народжених /у розрахунку на одну тисячу чоловік населення/ в Донецькій області зменшилась на 24 %, в Луганській - на 18 %, тоді як померлих в Донецькій області більше на 12 %, а в Луганській - на 10. Природний приріст зменшився на третину. Це наслідок впливу багатьох факторів побутового, морально-психологічного характеру. Наприклад, різке скорочення народжуваності, катастрофічне наростання смертності в сільській місцевості, що майже в п'ять разів знизило природний приріст, пояснюється постирінням села внаслідок масового відпливу молоді. Також помітний вплив на здоров'я сільськогосподарських робітників пестицидів, мінеральних добрив, з якими доводиться працювати.

Високе пестицидне навантаження виявлене в ряді районів Донбасу. У цих же районах відбувся і ріст онкологічних захворювань, наприклад, в Старобешівському - на 31,5 %. Подібні явища спостерігаються і в інших районах як Донецької, так і Луганської областей.

Спеціальні дослідження встановлюють безпосередній зв'язок погіршення середовища з наростанням онкологічних захворювань. В містах з інтенсивним розвитком "брудної" промисловості смертність внаслідок ракових захворювань доходить до 15 %. Розповсюджуються і алергічні захворювання, кількість яких зросла в Донбасі за 5 років на 31,6 %, тільки в Донецьку - на 33,2 %, а в Краматорську навіть на 54,0 %.

Чітко простежується вплив змін як в природному, так і в виробничому середовищі на дітей уже в період вагітності матерів. Фахівцями встановлено, що для жінок виробничого об'єднання "Стирол" у Горлівці створюється великий ризик на захворюваність геніталій. Найчастішою патологією у робітниць є токсикоз. У жінок, які працюють в цехах хімічних і металургійних заводів, припинення вагітності відбувається частіше від середнього вдвічі. Встановлена залежність частоти цієї патології від виробничих професій. Виявлено порушення імунологічних властивостей організму робітниць заводу хімічних реактивів. У них спостерігається зниження кількості імуноглобуліну в крові. В містах з порушенням середовища високою стала дитяча смертність.

Вцілому дослідження дають підстави для висновку про негативний вплив змін в природному середовищі на демографічні процеси. Шкідливі речовини з повітрям, водою, їжею проникають до організму людини і погіршують її здоров'я. Погіршення навколишнього середовища є однією із причин зниження народжуваності, а з іншого боку - зростання смертності в регіоні.

Якщо загальна захворюваність населення Донбасу перебуває на рівні загальноукраїнських показників, то за злоякісними захворюваннями, а також діабетом, виразками шлунку, хворобами органів дихання - на 30-40 % вище.

В дисертації проаналізовані причини смертності населення за двадцятирічний та за розглядуваний періоди. Встановлено, що на перше місце вийшли захворювання системи кровообігу, за ними - злоякісні новоутворення, які особливо інтенсивно зростають в містах високої забрудненості: Єнакієвому, Горлівці, Маріуполі, Алчевську.

Погіршення здоров'я населення негативно відбивається не тільки на відтворенні біологічного виду людини, а і на всіх ділянках її життєдіяльності. Так, тільки в Донецькій області через хвороби щороку втрачається понад 20 мільйонів робочих днів.

Зрозуміло, що зростання смертності являється наслідком дії всієї сукупності соціальних, морально-психологічних, а також і екологічних факторів. І все ж є підстави вважати, що останнім належить чи не найвизначніша роль в погіршенні здоров'я людей. Тим більше в Донбасі, який необхідно оголосити зоною екологічного лиха.

Другий розділ "Природоохоронна діяльність державних органів і установ" розпочинається аналізом екологічного законодавства, розглядом постанов уряду з природоохоронних питань. Їх було видано багато. Основу для вироблення економічного механізму охорони середовища склала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 1988 р. "Про корінну перебудову справи охорони природи в країні". Цією постановою, зокрема, для координації зусиль по охороні середовища був заснований Державний комітет СРСР з охорони природи.

Аналогічний був створений і в Україні Указом Президії Верховної Ради Української РСР "Про створення союзно-республіканського комітету з охорони природи". В цьому Указі були намічені заходи щодо поліпшення природного середовища. 27 січня 1989 р. Верховна Рада СРСР прийняла постанову "Про невідкладні заходи екологічного оздоровлення країни". Визначалися конкретні завдання та намічалася розмежування функцій поміж різними установами. Але й цей, як і попередні, не діяв, бо його впровадження гальмувалося всесильністю міністерств, відомств, які прагнули нарощувати виробництво за рахунок хижацької експлуатації природи.

На підвищення рівня державного управління в галузі охорони природи була спрямована прийнята у лютому 1990 р. постанова Верховної Ради УРСР "Про екологічну обстановку в республіці і про заходи по її корінному поліпшенні". В кінці 1991 р. прийнятий закон "Про охорону навколишнього природного середовища". Слід відзначити, що подібний акт міг бути прий-

нятий лише у суверенній державі, яка одержала змогу розпорядитися природою в інтересах народу. У ній закладені принципи пріоритетності екології; безпека для населення, екологізація матеріального виробництва, безкоштовність загального користування природою. Зазначено, що право власника на природні ресурси має український народ. Реалізація цього закону поза хронологічними рамками дослідження.

Далі в дисертації розглядається робота місцевих органів влади по охороні навколишнього природного середовища. Перш за все проаналізована структура місцевих органів - рад, яка відповідала адміністративно-територіальному устрою регіону. Зазначимо, що ради фактичної влади не мали, оскільки влада була узурпована відповідними компартійними органами. Проте, в певних межах ради, їх постійно діючі комісії проводили певну роботу по охороні природи. Окремі питання з екології розглядалися на засіданнях сесій, виконкомів, чому передувала перевірка стану взаємовідносин з природою.

Були створені державні та відомчі природоохоронні установи та організації. Ними були місцеві органи Державного комітету по охороні природи, а потім Міністерства охорони навколишнього природного середовища з обласними управліннями Мінприроди, міськими і районними інспекціями. Діяли спеціальні служби - лабораторії, відділи - на промислових підприємствах. Досить ефективною була робота санепідемстанцій чи центрів охорони здоров'я населення. Існували науково-дослідницькі заклади. З 1991 р. стали створюватися установи по правничому захисту природи: екологічні прокуратури, міліція. Появилися підрозділи державтоінспекції. У Донецькій області була створена єдина в Україні посада заступника голови обвиконкому, /згодом заступника глави обласної держадміністрації/ з екологічних питань, який зосередив керівництво всією природоохоронною роботою в області. Істотні зрушення відбулися і в справі екологічного виховання населення. Воно велося на радіо, телебаченні, на сторінках періодичної преси. В школах запроваджено нову учебну дисципліну "Основи екології". У вузах появилися курси соціальної чи промислової екології. Вцілому дисертантка мала підстави для констатації певних позитивних змін в охороні природи. Але до благополуччя в збереженні навколишнього середовища далеко.

В третьому розділі "Участь громадських організацій, рухів, партій в охороні природи" проаналізована діяльність місцевих організацій Українського товариства охорони природи, добровільної асоціації "Донбасекологія". Встановлено, що як Донецька, так і Луганська обласні організації Українського товариства охорони природи були створені в 1947 р. Їх первинні організації об'єднували до 40 % жителів Донеччини. Організаційні основи визначалися статутом Українського товариства.

Значною ділянкою роботи товариства та його місцевих організацій була пропагандистсько-роз'яснювальна робота. Її, зокрема, проводили народні університети "Природа". Тільки в Донецькій області в 1990-1991 рр. їх було 33. Значну увагу організації надавали пропаганді природоохоронних знань засобами наочної агітації. Товариство створювало виставки комплексного і тематичного характеру. Займалося також виданням брошур, буклетів. Але констатується факт обмеженої кількості наукових і технічних засобів, зокрема кінофільмів, особливо по запровадженню нових технологій очищення відпрацьованої води, застосуванню фільтрових установок. Застарілими були і учбові програми народних університетів. Крім того, вони не були забезпечені учбовими посібниками, слайдами.

Продуктивним було співробітництво організацій Товариства з науковими закладами регіону, зокрема, з біологічним і хімічним факультетами Донецького державного університету, з Ботанічним садом.

В дисертації простежуються позитивні наслідки проведення спільних заходів товариства з Управлінням з охорони навколишнього природного середовища, а також з обласною Радою народних депутатів. Такими, зокрема, була проведення Міжнародного екологічного конгресу, виїзне засідання наукової ради АН України з проблем біосфери, низка заходів, спрямованих на врятування Азовського моря.

Результативною була діяльність постів громадського нагляду за природою на промислових підприємствах. Значну роботу проводили спеціальні дружини по охороні природи в учбових закладах. Алчевська міська організація започаткувала прове-

дення операції "Чисте повітря". Проводилися заміри наявності шкідливих речовин в газах автомобілів, перед державтоінспекцією порушувалися питання про заборону експлуатації машин з невідрегульованими двигунами. Слід відмітити, що наслідком стало зниження шкідливих речовин у відпрацьованих газах державних автомобілів в Алчевську в 2,5 рази.

Серед інших форм роботи обласних організацій можна назвати проведення місячників пропаганди екологічних знань, свят природи, озелення териконів. Але всі ці заходи носили епізодичний характер, їм не вистачало дієвості.

В умовах гласності і зростання політичної активності людей створювалися і інші громадські організації: екологічний клуб при газеті "Вечерний Донець", громадські рухи "За чистий Каріуполь", "Комітет порятунку Азовського моря" та інші. Виникають первинні організації партії зелених. З'явилась організація союзу Чорнобиль. В Северодонецьку склалася асоціація "Зелений світ". Треба відмітити, що зросла активність неформальних громадських течій, партій екологічного спрямування. Вони помітно вплинули на промислове будівництво в регіоні. Саме завдяки їх втручанню було припинено спорудження нового цеху на Лисичанському нафтоперегонному заводі, закриті екологічно "брудні" виробництва в об'єднаннях "Фарбник", "Азот". Але глобального поліпшення екологічної ситуації не відбулося. Дії об'єднань, партій були розпорешеними, бажаного ефекту не давали.

В 1990 р. було створено громадське об'єднання асоціація "Донбасекологія" з метою координації діяльності організацій, колективів, фахівців щодо вирішення конкретних екологічних проблем регіону. Асоціація швидко розгорнула свою структуру. Займалася виробленням екологічних рекомендацій за заявками і на кошти промислових підприємств, розробляла промислові паспорти підприємств. У них містились загальні відомості про підприємство, викладені результати аналізу технологічного виробництва. Подавалися рекомендації щодо зниження, а також і припинення шкідливих викидів.

Заключення дисертації складається з висновків і рекомендацій. Автор зазначає, що в процесі господарської діяльності навколишньому природному середовищу Донбасу завдано величезного ушкодження. Вийкиди шкідливих речовин промислових підприємств, пил і газ, що видобуваються з вугіллям, рудами порід, істотно змінили склад атмосферного повітря. Значні площі орної землі зайняті під відвали чи знівечені вскрипними роботами. Вода перенасичена солями. Забруднення середовища створює дискомфортну обстановку для живих організмів, що найперш для людини. Особливо гостро реагує на спотворене середовище дитячий організм, що проявляється в аномаліях народжених, зростанні хронічних захворювань, викривлень у формуванні нервової системи, наростанні мертвонароджуваності. Істотно негативно наслідки для людини надмірної урбанізації, віддаленості людини від живої природи. Помітно відбивається на людині забруднення водного басейну, зміни в складі води.

Автор вважає, що однією з причин руйнівного ставлення до природного середовища було нестримне прагнення адміністративно-командної системи до максимального використання природних ресурсів, нарощування промислового виробництва без врахування регенеративних можливостей природи. Економіка була орієнтована не на потреби людини, а на саму економіку.

Негативні наслідки такого ставлення до природи проявилися в різкому погіршенні стану здоров'я людей, зростанні неінфекційних /зокрема онкологічних/ захворювань, що змусило урядові структури звернути увагу на екологію. Було прийнято багато законодавчих і нормативних актів, створена система органів, установ по охороні природи. Виникли громадські об'єднання та організації. Проблеми екології залучені до програм усіх партій, рухів.

На рубежі 1989-1990 рр. проявилися деякі позитивні зрушення у збереженні навколишнього середовища: зменшилась кількість викидів шкідливих речовин до атмосферного повітря, в водний басейн. Зросла кількість диких звірів. Посилився контроль за перенасиченістю плодів і злаків ядохімікатами. Але ці зміни були надто незначними, вони неспроможні відновити середовище. Необхідні енергійні заходи. Перш за все, варто зосередити охорону природи в одній органі з наданням йому

функцій, матеріальних і фінансових засобів. Здається доцільним встановлення посади головного еколога регіону, області, району. Слід здійснити екологізацію економіки, тобто, виробити і втілити в практику механізм відповідальності за нерациональне використання природних ресурсів, завдані природі збитки. Необхідно впорядкувати техногенне перевантаження Донбасу, запроваджувати екологічно безпечні виробничі процеси. Варто подбати про заміну теплових електростанцій альтернативними джерелами енергії. Треба скласти карти екологічного забруднення регіону з визначенням проявів уранових руд, слідів Чорнобильського шлейфу, отруєння вод, ґрунтів речовинами в районах хімічних підприємств Горлівки, Лисичанська, Рубіжного, Слов'янська. Важливе завдання - здійснення екологічного всеобучу населення. Соціальна екологія має бути в учбових планах всіх навчальних закладів. Треба посилити наукове опрацювання проблеми. Необхідна консолідація зусиль навколо ідеї збереження природи, об'єднання можливостей суспільства для припинення руйнування навколишнього природного середовища, тобто з метою створення умов для врятування людини, як біологічного виду, від зникнення внаслідок глобальної екологічної катастрофи на планеті.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Екологічні аспекти краєзнавства //ІУ республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства : Тези доповідей і повідомлень. - К.: Інститут історії АН УРСР, 1989. - С. 319-321.

2. Экологическое воспитание школьников //Народное образование Донецкой области: история и современность: Тезисы докладов и выступлений. - Донецк: Донецкий ИУУ, 1990. - С. 26-27.

3. Среда обитания и демографические процессы в Донецкой области //VII Всесоюзная конференция по исторической демографии. Часть 2. - Донецк: ДонГУ, 1991. - С. 125-127.

4. Вплив навколишнього середовища Донецчини на здоров'я населення //У Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства; Тези доповідей і повідомлень.- Кам"янець-Подільський: Кам"янець-Подільський педагогічний інститут, 1991.- С. 178-180.

5. Діяльність Рад Донецької області по охороні навколишнього середовища у 80-ті роки //Питання історії СРСР: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Вип. 36. - Харків, 1991. - С. 88-94.

6. Окружающая среда Донецкой области в 1965-1990 гг. //Новые страницы в истории Донбасса: Сб.ст. Кн.2.-Донецк: Донбас, 1992. - С. 159-171, у співавт./.

7. Причины смертности населения Донецької області //УІ Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлень. - Луцьк: Луцький університет, 1993. - С. 140-141.

Л. Добробог.

AB 30.209

AB 30.209